

Дејан Булић

Историјски институт Београд

Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија, dejan.bulic@iib.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-6589-7715>

Гордана Столичић

Народни музеј Врање

Пионирска 1, Врање, Србија, wpg.stojicic@mts.rs

ДВА НАТПИСА ИЗ ДАНАШЊЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У СЕЉУ БРЊАРЕ КОД ВРАЊА

Апстракт: У раду се дају читања два натписа из цркве Светог Николе у Брњару у Пчињском округу, у општини Бујановац. Натписи се чувају у лапидаријуму Народног музеја у Врању, где су стигли 1998. године, након нестручне обнове споменуте цркве која је до тада била у рушевинама. Први је фреско натпис на архитравној греди који јасно указује да је црква обновљена и, највероватније, живописана 1497. године, као и да је посвећена Светом Николи. Други је кратак натпис на часној трпези из 1522/23. године, који можда сведочи о обнови црквеног мобилијара, због неког незабележеног страдања манастира.

Кључне речи: Брњаре, црква Светог Николе, општина Бујановац, Пчињски регион, XV–XVI век, Народни музеј у Врању, ктиторски натпис, часна трпеза.

У лапидаријуму Народног музеја у Врању, чува се, поред објављеног надгробника кнеза Балдовина из цркве Светог Николе у Врању,¹ још неколико занимљивих надгробних споменика, лапидарних

¹ Приликом обнове у цркви су откривене три плоче, потом чуване у лагумима Доњег града на Калемегдану. Публикована плоча кнеза Балдовина у међувремену је враћена Народног музеју у Врању, док су друге две небригом загубљене: Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Београд 1974, 59–60 [G. TOMOVIĆ, *Morfologija ćiriličnih natpisa na Balkanu*, Beograd 1974]; Г. Столичић – Г. Митровић, Извештај о археолошким радовима у средњовековној цркви светог Николе у Врању, *Врањски гласник* 34 (Врање 2010)

натписа и један фреско-натпис. Поред античких споменика и рано-византијске камене пластике, посебно се издвајају два натписа из цркве Светог Николе у селу Брњаре.

Брњаре је сеоско насеље у општини Бујановац у Пчињском округу, ситуирано на саобраћајној комуникацији Врање – Трговиште, 23 km јужно од Врања и 22 km северозападно од Трговишта (карта 1). Од трасе нареченог пута, која води кроз доњи део села Брњаре, одваја се макадамски пут до сеоског гробља и цркве Светог Николе. У духовном смислу простор је био повезан са манастиром Прохор Пчињски, удаљеним, данашњим путним правцима преко села Света Петка, око 14 km према југу.²

Пре започетих радова на обнови цркве у селу Брњаре, Музеј је обавештен о постојању надвратне греде са натписом (инв. бр. 3516), која је 1997. године тамо и допремљена из рушевина цркве (сл. 1).³ У Музеју се тада већ налазила часна трпеза са уклесаним натписом (инв. бр. 3518), али без ближих података о томе када је донета (сл. 2).

Камена греда са исписаним натписом на фреско малтеру

Греда је исклесана из једног блока камена без икакве орнаментике. Приближно је правоугаоног облика: дужина горње бочне стране са натписом износи 1,39 m, док је дужина супротне стране 1,46 m. Ширина греде је неуједначена и износи 29, односно 32 cm, док се њена дебљина креће од 11 до 12,5 cm. На једној од њених бочних страна, целом дужином био је нанет фреско малтер, светло окер обојен и уоквирен широком црвеном бордуrom, на коме је исписан следећи текст:

- [1] [G]ы Б(о)ж(ан)ств(е)ни храм(м) · с(в)етаго архъереа и чюдотворца
[2] [Ни]колы вбнови се въ лѣ(то) з тисоуцино е м(е)с(е)ца маи · к·
[3] дне

209–210 [G. STOJČIĆ – G. MITROVIĆ, Izveštaj o arheološkim radovima u srednjovekovnoj crkvi svetog Nikole u Vranju, *Vranjski glasnik* 34 (Vranje 2010) 209–210].

² Према предању, манастир је у XI веку засновао византијски цар Роман IV Диоген (1067–1071). Црква је, највероватније, обновљена у XIV веку иницијативом краља Милутина (1282–1321). Детаљније о манастиру и уметничкој обради видети: *Манастир свети Прохор Пчињски*, прир. Н. МАКУЉЕВИЋ, Београд – Врање 2015 [*Manastir sveti Prohor Pčinjski*, прир. N. MAKULJEVIĆ, Beograd – Vranje 2015].

³ Постојање плоче Музеју је пријавио архитекта Станко Димитријевић из Врања, родом из Брњара.

Превод:

[1] Овај божанствени храм Светог Архијереја и Чудотворца [2] Николе обнови се лета седам тисућа петог [=1497], месеца маја 20. [3] дана

Натпис је исписан у три реда унутар уоквиреног поља, такође црвеном бојом, док су висине слова крећу између 1,90 и 2,20 cm. Након више година неадекватног чувања у саставу музејског лапидаријума, део фреско малтера је отпао, због чега данас недостају почетна слова прва два реда натписа (сл. 3–4). Трећи ред чинила је само реч **днѣ** која је сада отрта, али је забележена у цртежу.⁴ Висина слова ове речи била је мања у односу на остатак текста натписа, и износила је 1 cm. Текст се завршава украсним флоралним орнаментом.

Знаци интерпункције у виду појединачне тачке на средини реда, коришћени су у првом реду после речи **хра(м)** и уобичајено на крају другог реда после речи **маи** и словног датума. Година, која се рачунала од настанка света, дата је комбинацијом словних ознака за бројеве и речима.

Два пута је употребљено надредно **с** у уобичајено скраћеним речима **Б(о)ж(ан)ств(е)ни** и **м(е)с(е)ца**, у оба случаја са таласастом титлом изнад, док надредно **м** у речи **хра(м)** има титлу у облику преломљеног лука. И реч **с(вѣ)таго** над којом је у првом делу речи титла, има надредно **о**, али приликом израде факсимила није уочено надредно **х** изнад речи **архѣреја**.

У тексту су забележена сложена слова: **па**, **ю**, изведена спојницом везаног слова **І** и самогласника **а** или **о**. Лигатура **ти** јавља се у речи **тисоуцино**, **мц** у скраћеној речи **м(е)с(е)ца**, као и **ли** у речи **маи**. Скраћена је и реч **Б(о)ж(ан)ств(е)ни** изостављањем вокала **о** и **ѣ**; **с(вѣ)таго** изостављањем **вѣ** и реч **лѣ(то)** изостављањем слова **т** и **о**, ако је изнад титла, како се нама чини, а не троног **т**.

Уписани датум на натпису (20. мај 1497. године) могао би да указује на то да је црква била посвећена Светом Николи Летњем, односно преносу моштију Светог оца Николаја, који се празнује 9. маја.

⁴ Захваљујући Горану Митровићу, археологу–саветнику Народног музеја у Врању и помињаном Станку Димитријевићу који су, по допремању плоче у Музеј 1997. године, исту фотографисали и израдили факсимил, данас имамо забележен првобитан изглед натписа.

Камена плоча часне трпезе

Друга плоча је готово правилног квадратног облика, првобитних димензија 68 x 67 cm, израђена од светло сивог кречњака (сл. 2). Данас је једна страна делимично окрњена и њена дужина износи 64 cm. Дебљина камене плоче креће се од 6 до 10 cm. Горња површина плоче уоквирена је са два плитко уклесана концентрична квадрата, који прате њене странице.

Текст натписа гласи:

+ **С(вѣ)ти Николаѣ · лѣ(то) · з̣ла :**

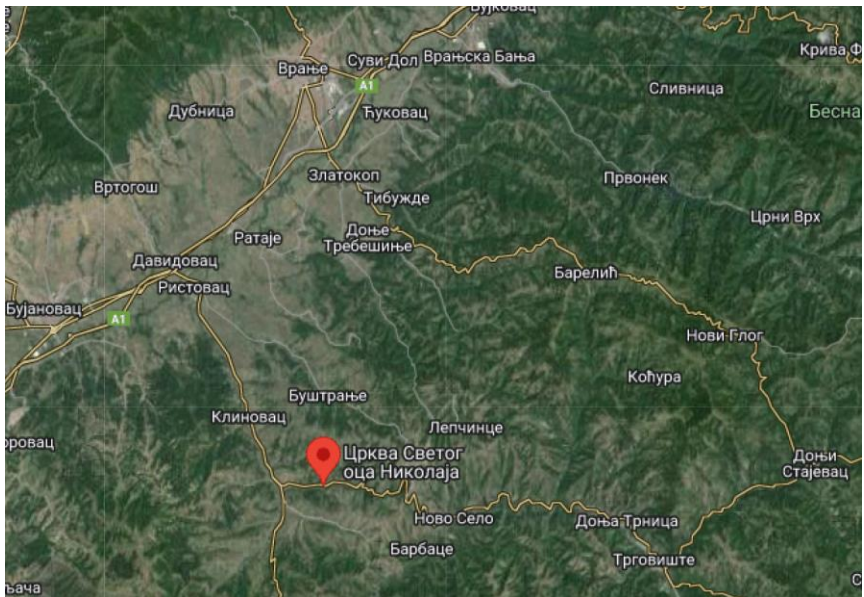
Превод: + [У име Оца и Сина и Светога Духа] Свети Никола лето 7031 [1522/23. године]

Слова су уједначене висине и правилно су клесана техником косог реза са најчешће троугаоним завршецима (сл. 5). Њихова висина је неуједначена и варира од 4 до 5,50 cm. Кратак натпис од четири речи почиње симболичном инвокацијом у виду једнакокраког, односно грчког крста са благо проширеним крајевима кракова. Следи име светитеља коме је посвећена црква и приложена часна трпеза. На крају се даје година од настанка света словним вредностима, уобичајено означеним са титлом изнад, осим изнад слова **л**. Знаци интерпункције користе се пре и после речи **лѣ(то)**, у виду једне тачке на средини реда, док се текст натписа после словне године завршава са три тачке, које имају исту функцију.

Скраћена је реч **С(вѣ)ти** изостављањем слова **в** и **ѣ**, као и реч **лѣ(то)** испуштањем слова **т** и **о**. У тексту је употребљена и лигатура **Ник** у имену **Николаѣ**.

Стилске анализе слова немају пуно значаја, с обзиром на то да се натпис датира уклесаном годином. Међутим, потребно је ипак указати на основне облике појединих слова. Омчасто **л** и слово **л**, су са дијагоналним и продуженим стаблом; **ѣ** је српасто, а слова **с** и **о** поседују зашиљене крајеве, али ове карактеристике немају хронолошког значаја. Код слова **н**, коса црта иде с лева на десно; а слово **к** је усправљеног стабла са одвојеним карактеристично извијеним десним сегментом. Специфично је клесано слово **з**, попут броја 3, али у овом случају са улево продуженим горњим дијагоналним стаблом, пресеченим тачком.⁵

⁵ Уп. Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа*, 16–22.

Карта 1: Положај Брњара на карти

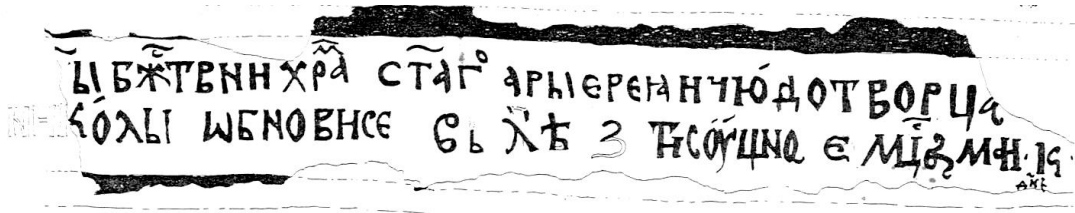
Сл. 1: Садашњи изглед цркве

Сл. 2: Фотографија архитравне греде са фреско натписом

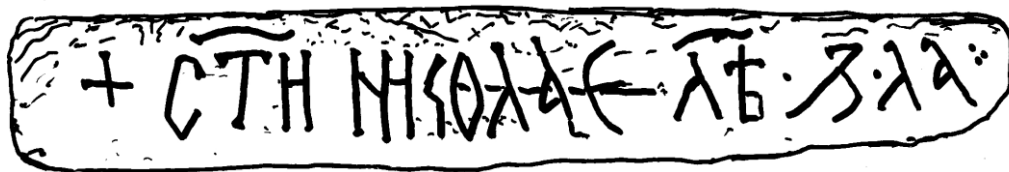
Сл. 3: Фотографија часне трпезе

Сл. 4: Факсимил натписа (према Митровић, Димитријевић, документација НМ Врање)

Сл. 5: Фотографија натписа (фото Митровић, Димитријевић, документација НМ Врање)

Сл. 6: Факсимил натписа на часној трпези

Сви прилози и фотографије: Д. Булић
(осим где је другачије назначено).

Појава хоризонталних црта по средини натписа можда је последица првобитног клесаревог плана да натпис иде у два реда, па би то могао бити траг првобитне поделе простора.

Камена греда са фреско натписом највероватније се налазила изнад улазних врата у функцији архитравне греде, док је друга плоча представљала часну трпезу. Садржај и обим првог натписа јасно указује да је посвећен светитељу чије име носи црква, са годином, месецом и даном њене обнове. Иако није било археолошких истраживања, највероватније је постојећа црква овим поводом живописана, али и барем делимично реконструисана. Обим и садржај другог натписа је сведен, спомиње се само име светитеља и година, што указује на то да је, највероватније, клесана приликом неке оправке – било читаве цркве или црквеног мобилијара, с обзиром на то да је црква претходно израђена и живописана.

Под именом Брнар село се први пут помиње у попису војнука са краја XV века. У дефтеру Ћустендилског санџака из 1519. године, наводи се манастир код села Брњаре, који је давао 458 акчи пореза.⁶ Исте године село Прнар (Прњар) – данашње Брњаре, имало је три куће, док је 1528, али и 1570. године, бројало свега два домаћинства.⁷ Према мишљењу Александра Стојановског, ишчезло село Диги Дол у Пчињи налазило се на потесу Длаги Дол у атару Брњара.⁸

Податке о селу из новијег доба и врло драгоцен опис рушевина првобитне цркве оставио нам је Јован Ф. Трифуновски у својим антропогеографским испитивањима. Брњаре је село разбијеног типа, подељено на девет махала, именованих по родовима. Крај реке Брњарке је и *Селиште* – некадашње насеље са црквом у рушевинама. Црква је оријентисана у правцу исток–запад, дужине око 7,5 и ширине 3,5 m. Била је сазидана од камена и споља омалтерисана, а источни и северни зид били су очувани до свода. На улазу у цркву распознавала се

⁶ О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 68 [О. ЗИРОЈЕВИЋ, *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683. godine*, Београд 1984]; К. МИНЧЕВА, *Манастири и манастирската мрежа в Кјустендилския санџак през XV–XVII век*, Софија 2010, 192–193 [К. МИНЧЕВА, *Manastiri i manastirskata mreža v Kjustendilskija sandžak prez XV–XVII vek*, Sofija 2010].

⁷ А. СТОЈАНОВСКИ, *Vranjski kadiluk u XVI veku*, Vranje 1985, 36, 134.

⁸ Први пут село је пописано 1528. године и тада је имало три куће, а 1570. године већ 12, деветорицу нежењених и једну удовицу: А. СТОЈАНОВСКИ, *Vranjski kadiluk u XVI veku*, 37, 141.

фреска Светог Николе, па се и веровало да је посвећена Светом Николи летњем, док су остале фреске и натписи били веома оштећени. Цркву је окруживало гробље садашњег и некадашњег села.⁹

Исти аутор је нешто раније објавио у својим етнографским белешкама из Врањске котлине непотписану фотографију урушене цркве, нажалост штампа је лошег квалитета.¹⁰ Друга сведочанстава о некадашњем изгледу старијег сакралног здања нису позната, а данашња црква због нестручне обнове није сачувала ништа од првобитних елемената некадашње грађевине (сл. 6).

Изградњу нове цркве, димензија 11 x 8 m, на темељима старе, започео је сеоски црквени одбор 1998. године, о чему нас обавештава Ј. Стојковић, који даје превод натписа са архитравне греде – без икаквог цртежа или фотографије – као и податак да се греда налази у Народном музеју у Врању.¹¹ Освећење обновљеног храма Светог оца Николаја Мирликијског Чудотворца у селу Брњаре, општина Бујановац, у оквиру Архијерејског намесништва Прешевског, извршио је 15. априла 2007. године епископ врањски господин Пахомије.¹²

* * *

Са коначним турским освајањем Југоисточне Србије 1427–1428. године, село Брњаре се нашло у нахији Пчиња у оквиру Врањ-

⁹ Ј. Ф. ТРИФУНОВСКИ, *Врањска котлина. Антропогеографска испитивања*, књ. 2. Скопље 1963, 26–27 [Ј. Ф. TRIFUNOVSKI, *Vranjska kotlina. Antropogeografska ispitivanja*, књ. 2. Скопље 1963]. Све познате податке преносе и: Н. ЂОКИЋ – Б. НАДОВЕЗА – М. МАРКОВИЋ, *Бујановац и околна у духовној историји српског народа*, Крушевац 2022, 65–66 [Н. ЂОКИЋ – В. NADOVEZA – М. MARKOVIĆ, *Biujanovac i okolina u duhovnoj istoriji srpskog naroda*, Крушевац 2022].

¹⁰ Ј. ТРИФУНОВСКИ, Етнографске белешке из врањске котлине, *Гласник Етнографског музеја* 20 (1957) 158–173, стр.,167, сл. 3 [Ј. TRIFUNOVSKI, Етнографске белешке из врањске котлине, *Glasnik Etnografskog muzeja* 20 (1957) 158–173]. Да је реч о овој цркви сазнајемо из: Ј. Ф. ТРИФУНОВСКИ, *Врањска котлина*, 27.

¹¹ Ј. СТОЈКОВИЋ, *Српске цркве и манастири у бујановачком крају*, Бујановац 2004, 76–77 [Ј. СТОЈКОВИЋ, *Srpske crkve i manastiri u bujanovačkom kraju*, Бујановац 2004]. Превод натписа преноси и званични сајт Врањске епархије, али погрешно наводи да је црква обновљена 1994. године: <https://www.eparhijavranjska.org/sematizam/objektiqview.asp?id=115> (конс. 1. јуна 2024. године).

¹² <https://www.eparhijavranjska.org/Newsview.asp?ID=19> (конс. 1. јуна 2024. године). Архијерејско намесништво Прешевско, са седиштем у Бујановцу, једна је од четири организационе јединице Српске православне цркве у Епархији Врањској. Намесништво опслужује вернике из три општине: Прешева, Бујановца и Трговишта – <https://www.eparhijavranjska.org/Sematizam> (конс. 1. јуна 2024. године).

ског кадилука и Ћустендилског санцака.¹³ У црквено-административном смислу, од уздизања Српске цркве на ранг патријаршије 1346. године, па до пада под турску власт и након поновне обнове Пећке патријаршије 1557. године, област Пчиње била је под њеном јурисдикцијом у оквиру Скопске митрополије.¹⁴ У обновљеној патријаршији Скопска митрополија имала је исти обим као и под Охридском архиепископијом, с том разликом што је врањска област добила викарног епископа.¹⁵

Крај XV столећа је време обнова храмова на простору Пчиње, па је тако Прохор Пчињски обновљен 1489. године заслугом ктитора Марина из Кратова.¹⁶ Као што смо видели, нешто касније, 1497. године обновљена је и осликана црква Светог Николе у Брњару. Већ 1522/23. године, можда због неког незабележеног страдања манастира, могла је бити обновљена не само часна трпеза, већ и други црквени мобилијар. Све указује на то да је у овом периоду, и пре обнове Пећке патријаршије, градитељство и приложништво било прилично заступљено на овом простору. У недостатку друге писане грађе, ишчитани натписи постају драгоцен извор за историју не само манастирске цркве Светог Николе у Брњару и Пчињског округа, већ и југоисточне Србије.

¹³ Уп: А. STOJANOVSKI, *Vranjski kadiluk u XVI veku*, 14–17; С. МИШИЋ, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002, 107–108 [S. MIŠIĆ, *Jugoistočna Srbija srednjeg veka*, Vranje 2002].

¹⁴ Р. ГРУЛИЋ, Скопска митрополија, статистичко историјски преглед, *Споменица српско-православног саборног храма Свете Богородице у Скопљу, 1835–1935*, Скопље 1935, 1–254, стр. 72–75 [R. GRUJIĆ, *Skopska mitropolija, statističko istorijski pregled, Spomenica srpsko-pravoslavnog sabornog hrama Svete Bogorodice u Skoplju, 1835–1935*, Skoplje 1935, 1–254]; С. СМОЛЧИЋ МАКУЉЕВИЋ, Историја манастира Светог Прохора Пчињског, *Манастир свети Прохор Пчињски*, прир. Н. МАКУЉЕВИЋ, Београд – Врање 2015, 9–46, стр. 36 [S. SMOLČIĆ MAKUJJEVIĆ, *Istorija manastira Svetog Prohora Pčinjskog, Manastir sveti Prohor Pčinjski*, прир. N. MAKUJJEVIĆ, Beograd – Vranje 2015, 9–46].

¹⁵ П. В. ПУЗОВИЋ, Врањска епархија, *Енциклопедија православља*, I (а–з), Београд 2002, 402–403 [P. V. PUZOVIĆ, *Vranjska eparhija, Enciklopedija pravoslavlja*, I (а–z), Beograd 2002, 402–403].

¹⁶ Р. ЗАРИЋ – В. ЏАМИЋ, Прохор Пчињски, манастир, *Споменичко наслеђе Србије: Непокретна културна добра од изузетног и од великог значаја*, прир. Г. МАРКОВИЋ – М. МИЛИЋ – С. ПЕЈИЋ, Београд 2007², 328 [R. ZARIĆ – V. DŽAMIĆ, *Prohor Pčinjski manastir, Spomeničko nasleđe Srbije: Nepokretna kulturna dobra od izuzetnog i od velikog značaja*, прир. G. MARKOVIĆ – M. MILIĆ – S. PEJIĆ, Beograd 2007², 328].

Dejan Bulić – Gordana Stojičić

**TWO INSCRIPTIONS FROM TODAY'S CHURCH OF
ST. NICHOLAS IN THE VILLAGE OF BRNJARE NEAR VRANJE**

Summary

The lapidarium of the People's Museum in Vranje keeps two inscriptions from St. Nicholas Church in the village of Brnjare, 23 km south of Vranje. The first is a stone beam with a fresco inscription. The beam is carved from a single block of stone, approximately rectangular in shape, 1.39 m long on one side and 1.46 m on the other, 29–32 cm wide and between 11 and 12.5 cm thick. On one of its sides, along its entire length, fresco plaster was applied, framed by a red border, on which a text was written in three lines (fig. 3–4).

The second is the stone plate, almost of a regular square shape, with original dimensions 68 x 67 cm, made of light gray limestone (fig. 2). The letters are of uniform height and are correctly carved with the oblique cut technique with triangular endings of the letters (fig. 5). A short inscription of four words begins with a symbolic invocation in the form of a Greek cross, followed by the name of the saint, and at the end the year from the creation of the world is given in letter values (7031 = 1522/1523).

The stone beam with fresco inscription was most likely located above the entrance door in the function of an architrave, while the other slab represented an altar table. The content and scope of the first inscription clearly indicate that it is dedicated to Saint Nicholas, with the year, month and day of its restoration (May 20, 1497). The content of the second inscription is reduced, only the name of the saint and the year are mentioned, which indicates that it was most likely carved during some repair of the church or church mobiliary.

The end of the 15th century was a time of restoration of temples in the Pčinja area. As we saw in the year 1497, the church of St. Nicholas in Brnjare was renovated and painted. Already in 1522/23, perhaps due to some unrecorded destruction of the monastery, not only the altar table, but also other parts of church furniture probably were restored. Everything indicates that in that period, the construction of churches was quite common in the Pčinja region even before the restoration of the Patriarchate of Peć. In the absence of historical data, these inscriptions become a valuable source of history not only of the monastery church of St. Nicholas in Brnjare and the Pčinja district, but also for the southeastern part of Serbia.

Keywords: Brnjare, Church of St. Nicholas, Bujanovac municipality, Pčinja region, 15th–16th century, the People's Museum of Vranje, the ktetor's inscription, altar table.

Чланак примљен: 11. јуна 2024.

Чланак прихваћен: 14. октобра 2024.